Предговор към българското издание

Сергей Лебедев

Стоит над горою Алеша,
в Болгарии русский солдат...

От всички съветски песни за войната, които съм чувал в детството си, тази беше най-сълзливата, най-сърцераздирателната; историята на превърналия се в монумент на самия себе си загинал съветски боец, чието име – незнайно как – се е съхранило, не е изчезнало в списъка на безименните загуби и сега е „познато на цяла България“. Сигурно именно това чудо на посмъртното битуване на името, наивната жалост към човека, превърнал се от тегобите на войната в каменна статуя, прави тази песен по-особена.

Междувременно тя може да бъде прочетена и в друг, постмодернистки и едновременно буквален смисъл, в духа на „Метаморфозата“ на Кафка: като описание на трансформацията, преобразяването на един човек във вкаменен идеологически символ, лишен от индивидуалност и реч, от името на когото говорят други (в дадения случай – авторите и изпълнителите на песента). Превъплъщението на бившия войник в стандартизирана фигура от културния репертоар, отчуждението на личността, от която, като в насмешка, остава само сантиментално-умалителното, сякаш детско име.

Всъщност именно това се и случи със съветските ветерани от Втората световна война: лишени от реч, ли-

шени от възможността открито и без каквито и да било премълчавания и изключения да говорят за *реалния* опит от войната, те са се превърнали в знакови фигури, знаково поколение. Да, в Съветския съюз са написани тонове книги и са заснети километри филмова лента за Втората световна, да, някои от тези произведения са остри и точни в изобразяването на немската инвазия. Но нито едно от тях, по обясними причини, не е засегнало пряко въпроса на въпросите: как съветската армия, армията на държава, построена на вътрешен терор, се е отнасяла към собствените си войници. И как тези войници, представящи тоталитарната държава, са се отнасяли към гражданите на завоюваните и окупирани страни. Независимо от частичното разкриване на истината, най-вече през деветдесетте години на миналия век, тази тема остава табу и в днешна Русия, която политически експлоатира „моралния капитал“ на победата във Втората световна война, за да оправдае днешната агресия срещу Украйна и конфронтацията със Запада.

Книгата, която държите в ръцете си, е написана от съветски войник. Той е воювал от юни 1941 до май 1945 година. Раняван е четири пъти, награждаван е с ордени и медали. Служил е основно в артилерията като свързочник. Завършил е войната със звание сержант; участвал е в боевете край Ленинград, в Естония и Латвия, в Полша, в Германия.

Един от многото, един от милионите. Това е същият онзи фронтовак, на когото са издигнати паметници, за когото са написани песни, за когото на 9 май са се произнасяли и се произнасят официални славословия. Един от онези милиони войници, за които са говорили съветските писатели, скулптори и режисьори, поети и музиканти, генерали мемоаристи и журналисти.

„Но най-подла роля изиграха вестникарите. През войната те правеха капитала си от трупове, хранеха се с мърша. Седяха в тила, не отговаряха за нищо и си пишеха статиите – лозунги с розова водичка. А след войната взеха да издават книги, в които изкривяваха всичко, всичко оправдаваха, като напълно забравяха подлостта, мерзостта и малоумието, които бяха в основата на фронтовия живот“ – ще напише той за тях.

Той е съумял да открие себе си след войната. Завършил е историческия факултет. Започнал е работа в Ермитажа в Ленинград, в главния музей на страната, получил е научна степен, изучавал е европейското изкуство от XV – XVIII век, преподавал е. Като че ли се е дистанцирал, доколкото е възможно, от спомена за сраженията и смъртите, намерил е място и занятие, далечни и от съвременната му съветска действителност.

Но този спомен вероятно не го е оставял. И през 1975-а, трийсет години след последните изстрели и залпове на Втората световна, той пише книга. „Това е само опит за освобождаване от миналото: както в западните страни хората отиват на психоаналитик, споделят с него тревогите, грижите и тайните си с надеждата да се изцелят и да намерят покой, така аз се обърнах към хартията“ – обяснява той.

Пише, както казваха по съветско време, „за чекмеджето“, очевидно разбирайки, че това няма да бъде издадено в СССР. „Такъв текст не се връщаше от редакциите и издателствата (предаваше се на КГБ)“ – казва в кореспонденцията си с него друг фронтовак – беларуският писател Васил Биков.

Книгата – ръкописът – е чакала трийсет и две години, за да бъде издадена. СССР се разпада. Разобличени са някои съветски военни митове, като „Подвига на 28-те

панфиловци“ при отбраната на Москва, който се оказа измислица на военен кореспондент. Съветските войски са изтеглени от Европа. Прекратяват се, а после отново се възобновяват военните паради в Москва. Елцин е сменен от Путин. А за книгата някак все не се намира място.

Излиза през 2007 година в издателството на Ермитажа в мизерен тираж. Тя сякаш е имала всички шансове да остане незабелязана, да се озове по книжните рафтове на специалистите историци и колекционерите на военна мемоарна проза.

Но в нея е имало нещо, което е направило името на автора известно далеч извън кръга на учените. Тази книга е заклеймявана и очерняна. Към нея са изразявали уважение и признателност. Тя наистина казва нова дума за Втората световна, каквато – с такава яснота и точност – никога преди не е звучала в Русия.

Авторът ѝ, който си отиде през 2009 година, две години след публикуването ѝ, се казва Николай Никулин.

И какво е сторил, какво толкова е казал Никулин, което мнозина преди него не са успели да кажат?

Показал е съветската държава *във* войната. Безмилостна и безразлична към *своите* до степен, каквато на човек сякаш му е невъзможно да си представи. Която не оставя камък върху камък от всякаква героика, от всякаква пропаганда.

„Полковникът внимателно гледаше в стереотръбата, потъркваше с чиста длан якия си, загорял врат и гръмогласно, непрестанно псуваше в захлас. „Какви ги вършат, гадовете! Ах! Какви ги вършат, говедата!“ Какви ги вършеха, се виждаше и без стереотръба. На около два километра пред нас, отвъд едно ручейче, се виждаше голям хълм, на който някога е имало село. Немците го бяха превърнали във възел на съпротивата. Бяха заринали къщи-

те с пръст, бяха сложили бетонни калпаци, бяха изкопали цял лабиринт от траншеи и ги бяха омотали с километри бодлива тел. Пехотата щурмуваше селото вече трети ден. Първо тръгна една дивизия – шест хиляди души. Два часа по-късно от тях бяха останали две хиляди. На другия ден останалите живи и нова дивизия повториха атаката със същия успех. Днес в боя бе вкарана трета дивизия и пехотата отново беше залегнала. По склона на хълма добре виждахме пръснатите нагъсто трупове. „Какви ги вършат, к...!“, повтаряше полковникът, а хълмът бе обзет от пламъци. Огромни огнени езици, кълба дим и гъсти взривове покриваха немските позиции. Стреляха нашата артилерия, катюшите и минометите ни, но немските картечници оставаха цели и покосяваха настъпващите полкове. „Какви ги вършат, гадовете! Трябва да се заобиколи откъм фланговете! Защо трябва да се пъхат под картечния огън, да се загробват хората!“ – продължаваше да стене полковникът. Но „гадовете“ имаха твърда заповед и я изпълняваха. Позната картинка! Не командват ли по същия начин от кабинетите – къде да се сее царевица и къде овес? В крайна сметка – нито овес, нито царевица и изобщо няма какво да се плюска.“

Никулин – на много страници от книгата, последователно и с доказателства, е показал системата, която (по парадоксален начин) се е крепяла на покорството и страха на въоръжени до зъби хора, на тоталната безнаказаност на командирите, които без никаква мисъл са прахосвали войнишките животи. „Нашата победа във войната е превърната в политически капитал, който трябва да укрепва и оправдава съществуващото в страната положение на нещата. Жертвите противоречат на официалната трактовка на победата“ – пише Никулин.

Именно това не му бе простено от постсъветските критици: през 2007 година, към края на втория мандат на Путин, каноничният образ на съветския войник герой отново започна да придобива политическо значение, да служи като символ на моралното превъзходство на Русия, на нейното монополно право да тълкува паметта за войната.

През същата 2007 година правителството на Естония взе решение за демонтиране и пренасяне от центъра на Талин на паметника на съветския воин, получил неофициалното название „Бронзовият войник“. За естонците той – по очевидни причини – беше знак за съветската окупация, за загубата на национална независимост, докато Москва настояваше на съветската трактовка за „освобождението“ на Естония от фашизма, като категорично отказваше да признае, че всъщност един окупационен режим се е сменил с друг.

„В нашето съзнание този войник олицетворява депортациите и убийствата, разрушаването на страната“ – каза тогава президентът на Естония Томас Хендрик Илвес.

В отговор Русия разгърна мащабна политическа кампания, включваща икономически санкции, като пряко се асоциираше със СССР. „Бронзовият войник“ се превърна във войник от нова Студена война, война на заплахи и шантаж, целяща с хибридни средства да възстанови доминацията на Русия в постсъветското пространство.

„Днешна Русия – това е растящо чудовище – написа тогава бившият посланик в Русия Март Хелме. – Сега Москва отправя предизвикателство не толкова към малките си съседи, колкото към целия западен обществен строй. Защото укрепването на господството на Русия в същото време означава стабилно укрепване на управляващата там авторитарно-криминална система. Това значи сталински волунтаризъм, формално правосъдие, журна-

листика, представяща едно-единствено мнение, уреждане на политически сметки и укрепване на пълната власт на спецслужбите.“

Тогава не го чуха.

Наративът за освобождаването на Европа, образът на „съветския войник освободител“, въплътен в множество паметници, наистина се оказа устойчив и жизнеспособен в Русия. Мнозина бяха готови да приемат „окопната истина“ за войната, разказа за ужасите и лишенията, да признаят, че загубите са били неоправдано високи, че официалната история на войната лъже... Но да се откажат от този образ на „освободителя“, да признаят престъпленията на руските войски на заетите от тях територии и тяхната окупационна роля – това се оказа не по силите им. Напротив, възобновеният култ на войната се шириле, придобивайки нови ритуали: носенето на „георгиевски лентички“, на лепенки „Към Берлин“ или „Можем да повторим“, превърнали се в обичаен детайл по колите в руските градове.

А Никулин е написал за това как всъщност са се държали съветските войници в страните, откъдето Червената армия е изтласквала немските войски, какъв спомен са оставили те за себе си.

„В това време войските прекосиха границата на Германия. Сега войната се обърна към мен с още една неочаквана страна. Сякаш всичко беше изпитано: смъртта, гладът, обстрелите, непосилният труд, студът. Но се оказа, че не! Имаше още нещо много страшно, което почти ме смаза. Преди да преминем на територията на Райха, във войските пристигнаха агитатори. Някои от тях с големи чинове.

– Смърт за смърт!!! Кръв за кръв!!! Няма да забравим!!! Няма да простим!!! Ще отмъстим!!! – и така нататък...

Преди това здравата се постара Еренбург, чиито гръмовни, остри статии се четяха от всички: „Татко, убий немеца!“. И се получи нацизъм наобратно. Вярно, че онези безобразничеха по план: мрежа от гета, мрежа от лагери. Отчет и съставяне на списъци на заграбеното. Регистър на наказанията, планови разстрели и т.н. При нас всичко тръгна стихийно, по славянски. Бий, момчета, гори, мачкай! Покварявай техните жени! А освен това преди настъплението войските бяха обилно снабдени с водка. И като се започна, като се започна! Пострадаха както винаги невинните. Бонзите както винаги офейкаха... Безразборно се палеха къщи, убиваха някакви случайни старици, безцелно разстрелваха стада крави. ...Трупове, трупове, трупове. ...Тази напаст обзе като епидемия всички... После вече се опомниха, ама беше късно: дяволът беше изхвърчал от бутилката. Добрите, ласкави руски мъже се бяха превърнали в чудовища“.

Вече три години руската армия води открито окупаторска война срещу независима Украйна, обвинявана от руската пропаганда във фашизъм и нацизъм. При това критичното осмисляне на Втората световна в Русия е криминализирано: за разпространяване на неугодни на руската власт сведения „за дейността на СССР в годините на Втората световна война, за ветераните на Великата отечествена война“ човек може да бъде осъден на до пет години затвор.

Затова в Русия книгата на Николай Никулин отдавна не е преиздавана на хартия, трудно е да бъде намерена дори при букинистите. „Спомени за войната“ не са нужни на страната, която разпали нова война, на страната, която потъна в бездните на лъжата още по-дълбоко и страшно от съветската, предаде паметта на украинските войници,

сражавали се в Червената армия, чиито внуци и правнуци сега загиват от руските бомби и снаряди.

През 2007 година в предговора към книгата на Николай Никулин директорът на Ермитажа Михаил Пиотровски пише: „Войните, такива, каквито ги направи XX век, трябва да бъдат изцяло изключени от нашия земен живот, колкото и справедливи да са те“.

Днес той казва друго: „Не всичко е толкова просто и с отношението към бойните действия. От една страна, войната е кръв и убийство, но от друга, тя е самоутвърждаване на хората, самоутвърждаване на нацията. Всеки човек иска да се самоутвърди“.

Но Никулин остава – самотен глас на човек сред големия хор от нечовешки гласове на военната пропаганда, зовяща да се убива и руши. Глас на човек, който е намерил у себе си силите и храбростта да каже истината, колкото и страшна и горчива да е тя. И книгата му, макар да я няма по магазините в Русия, си остава свидетелство и разобличение. Истински, не казионен паметник на онези съветски войници от Втората световна, които по израза на Йосиф Бродски „смело преброждали чуждите столици, ала със страх се завръщали в своята“.

Тази книга трябва да се чете, ако искаме да разберем генезиса на руското държавно насилие, генезиса на презрението към цената на човешкия живот.

Посвещава се на невинно убитите
през Втората световна война

Предисловие

Записките ми не бяха предназначени за публикуване. Това е само опит за освобождаване от миналото: както в западните страни хората отиват на психоаналитик, споделят с него тревогите, грижите и тайните си с надеждата да се изцелят и да намерят покой, така и аз се обърнах към хартията, за да изчегъртам от кътчетата на паметта дълбоко загнездилата се там подлост, мерзост и мръсотия, да се освободя от гнетящите ме спомени. Със сигурност безуспешен, безнадежден опит... Тези записки са дълбоко лични, писани са за мен самия, а не за чужди очи, и поради това са крайно субективни. Те не могат да бъдат обективни, защото преживях войната на почти детска възраст, при пълната липса на жизнен опит и познаване на хората, при пълното отсъствие на защитни реакции или имунитет срещу ударите на съдбата. В тях липсва последователното, точно проследяване на събитията. Това не са мемоари, които се пишат от известните военачалници и запълват рафтовете в нашите библиотеки. Описанията на боеве и подвизи по възможност са сведени до минимум. Подвизите и героизмът, проявени във войната, са известни на всички, възпети са многократно. Но в официалните мемоари липсва автентичната атмосфера на войната. Мемо-

аристите почти не се интересуват от това какво всъщност преживява войникът. Обикновено войните са започвани от онези, за които са били най-малката заплаха: феодали, крале, министри, политици, финансисти и генерали. В тишината на кабинетите те са кроили планове, а после, когато всичко е приключвало, са писали спомени, прославяйки геройствата и оправдавайки неуспехите. Повечето военни мемоари възхваляват самата идея за войната и така създават предпоставки за нови военни проекти. А онези, които се разплащат за всичко, загиват под куршумите, реализирайки замислите на генералите. Онези, за които войната е абсолютно ненужна, обикновено не пишат мемоари.

Тук съм се опитал да разкажа за какво съм мислил, кое най-много ме е поразявало и с какво съм живял през четирите дълги военни години. Повтарям, този разказ съвсем не е обективен. Гледам към събитията от онези години не отгоре, от генералската камбанария, откъдето всичко се вижда, а отдолу, от позицията на войника, пълзящ по корем във фронтовата кал, а понякога и забил нос в тази кал. Естествено, не съм видял много и съм го виждал от своята си гледна точка.

Подобна позиция си има своите предимства, защото разкрива напълно незабележими, неочаквани и както ми се струва, не чак толкова маловажни факти. Донякъде целта на тези записки е да се фиксират някои почти забравени щрихи от бита на военното време. Но най-вече – това е опит самият аз да си отговоря на въпросите, които упорито ме измъчват и не ми дават покой, макар войната отдавна да е приключила, а всъщност приключва и животът ми, в чието начало бе тази война.

Тъй като даденият ръкопис не бе предназначен за чужди очи, мога да избегна извиненията за рискованите

изрази и сцени, без които е невъзможно да бъде предаден същинският аромат на войнишкия бит – атмосферата на казарма.

Ако все пак се намери читател на този ръкопис, нека той го приеме не като литературна творба или исторически труд, а като документ, като свидетелство на очевидец.

Ленинград, 1975

Началото

„Войната е достойно занятие за истински мъже.“
Карл XII, крал на Швеция

Господи, Боже наш! Боже милосърдни!
Измъкни ме от тази помийна яма!

През пролетта на 1941 година мнозина в Ленинград усещаха приближаването на войната. Информираните хора знаеха, че се подготвя, обикновените граждани се стряскаха от слухове и клюки. Но никой не можеше да предположи, че само три месеца след инвазията немците ще се озоват край стените на града, а след половин година всеки трети негов жител ще умре от страшна смърт – от изтощение. Още по-малко се замисляхме за предстоящото ние – пиленца с жълто около устата, току-що напуснали класните стаи. А на повечето от нас бе съдено в най-скоро време да загинат в блатата край Ленинград. Другите пък, онези малцина, които щяха да се върнат, ги очакваше различна съдба – да останат сакати, безноги, безръки или да се превърнат в неврастеници, алкохолици, завинаги да загубят душевното си равновесие.

Аз и както ми се струва, повечето обикновени граждани посрещнахме обявяването на войната ако не равнодушно, то поне някак отчуждено. Слушахме радио, говорехме. Очаквахме скорошните победи на нашата армия – непобедимата, най-добрата в света, както постоянно пишеха по вестниците. Сраженията все още се разиграваха някъде далеч. За тях идваха по-малко новини, отколкото за войната в Европа. През първите дни в града се възцари своеоб-

разна празнична обстановка. Времето бе ясно, слънчево, градините и парковете се зеленееха, имаше много цветя. Градът бе украсен с бездарно нарисувани плакати на военна тематика. Улиците се оживиха. Множество новобранци с новички униформи делово сновяха по тротоарите. Отвсякъде се чуваше пеене, звуци от грамофони и хармоники: мобилизираните бързаха да се напият за последно и да отпразнуват заминаването на фронта. По някаква причина през юни и юли се появиха множество хубави, дотогава дефицитни книги. Невски проспект се превърна в огромна букинистка сергия: направо на улицата стояха маси, отрупани с книги. В магазините все още имаше храна и опашките не изглеждаха мрачни.

Сградите се преобразиха. Прозорците навсякъде се облепваха с кръстосани ивици хартия. Витрините на магазините се заковаваха с дъски и се прикриваха с чували пясък. По стените се появиха надписи, сочещи бомбоубежищата и укритията. По покривите дежуреха наблюдатели. В градинките разполагаха зенитни оръдия и някакви неособено млади хора с възширoки скиорски панталони маршируваха там от сутрин до вечер и бодяха чучела с щикове. По улиците току се появяваха момичета с нелепи панталони галифе и зле ушити гимнастьорки. Носеха чудовищни по размерите си бутилки с газ за заграждащите аеростати, които се издигаха над града на дълги въжета. Подобни на огромни риби, те ясно се очертаваха в безоблачното небе на белите нощи.

А междувременно войната продължаваше там някъде. Нещо се случваше, но никой нищо не знаеше като хората. В болниците започнаха да карат ранени, мобилизираните заминаваха и заминаваха. В паметта ми се е врязала сцена от отпътуването на морската пехота: точно под нашите прозорци, гледащи към Нева, на лодка за раз-

ходка товареха войници, напълно въоръжени и екипирани. Те спокойно чакаха реда си и изведнъж до един от тях с плач дотича жена. Убеждаваха я, успокояваха я, но безуспешно. Войникът насила откъсваше от себе си конвулсивно стискащите го ръце, а тя все продължаваше да се вкопчва в мешката, в пушката, в противогазната торба. Лодката отплава, а жената продължи да вие още дълго, удряйки глава в гранитния парапет на крайбрежната улица. Тя бе усетила онова, което научих много по-късно: лодките, с които бе изпратен десантът, и войниците не се бяха върнали.

После всички се записахме в опълчението... Дадоха ни винтовки, боеприпаси, храна (неясно защо сельодка – явно това е имало подръка) и ни натовариха на шлеп, който стоеше край брега на Малая Невка. И тук за първи път ме спаси моят Ангел хранител, приел образа на възрастен полковник, който нареди да свалят всички от шлепа и да ги строят на брега. Първо нищо не разбрахме, а полковникът внимателно огледа всички със зачервените си от безсъние очи и заповяда на неколцина да излязат от строя. Сред тях бях и аз.

„Ходом марш по домовете! – каза полковникът. – ТАМ и без вас е отвратително, сополанковци!“ Оказва се, че се е опитвал да поправи нещо, да го направи както трябва, да предотврати безсмислената гибел на съвсем млади момчета. Беше намерил сили и време за това! Но всичко това го разбрах по-късно, а тогава се върнах у дома – при изуменото ми семейство...

Шлепът, между другото, е продължил по Нева и надолу. При Волхов според слуховете е бил бомбардиран и потопен от месершмити. Опълченците били в трюмовете, чиито люкове били заключени по нареждане на предвидливото началство – да не вземат да се разбягат, пиленцата!

Прибрах се у дома, но след седмица получих официална повиквателна за мобилизация. Военкоматът* ме насочи към военно училище – първо едно, после второ, след това трето. Всичките ми връстници бяха приети, а мен ме бракуваха – проблеми със сърцето. Накрая и за мен се намери подходящо място: школата за радиоспециалисти. Тук все още нямаше и полъх от война. Всичко беше весело, интересно. Бяха събрали бивши ученици, студенти – живи, любознателни, общителни момчета. Смях, шеги, вицове. Вечер един си свирка по памет всички сонати на Бетовен подред, друг свири на гусла, която е взел със себе си на войната.

А колко е интересно да се спи на двуетажни легла, които нямат дюшеци, а само телена пружина, която през нощта ти се отбелязва на физиономията! Как се променят хората, преоблечени във военна униформа! И колко е смешен сержантът:

– Аха, знаете два езика! Добре, отивате да чистите тоалетната!

Уроците на сержанта ги запомних за цял живот. Когато при завъртане в строя бърках ляво и дясно, сержантът ме поучаваше:

– Това да не ти е университетът, тук си трябва акъл!

Първите уроци по воински етикет ни преподаде самият началник-школа – стар военен, служил още по време на Гражданската война. Маршируващи по двора, го срещнахме и както ни бяха учили, старателно доложихме:

– Другарю полковник, отделението се отправя на занятия!

– Не се отправя, а си влачи топките по земята – гласеше отговорът...

---

* Военен комисариат – орган на военното управление в СССР. – Б. пр.

А старшият политкомисар, какъв веселяк беше! На една политбеседа съобщи:

– Украйна вече е завзета от ръцете на фашистките лапи!

А после, след отбоя, юркаше цялата рота по плаца. Войниците тропаха силно с единия крак и едва чуто с другия крак – това бе стихийна демонстрация на обща неприязън спрямо човека, когото никой от нас не харесваше.

Ударихме на камък – политкомисарят обеща да ни разкарва до сутринта. Само намесата на началника на училището оправи положението.

– Стига толкова! – заяви той. – Утре предстои напрегнат учебен ден.

По-късно, когато започна блокадата и започнахме да се подуваме от глад, този политкомисар имаше навика да ходи в кухнята и да се наплюсква от войнишкия казан... Той някак беше успял да излезе жив от войната. През 1947 година ми се наложи да пътувам по работа до Москва и във влака видях познатата бандитска мутра с белег на бузата. Беше нашият доблестен политкомисар, сега шафнер във вагона, който угодливо разнасяше чашите и бодро прибираше бакшишите. Не ме позна, разбира се, и аз с удоволствие пъхнах полтинник* в потната му честна ръка.

В школата учехме с интерес, а и за нас това бе привична работа – бяха изминали едва два месеца, откакто бяхме станали от училищните чинове. Бързо усвоихме простичката премъдрост на морзовата азбука. Свръхестествени военни тренировки нямаше – времето не стигаше за това. Строевите занятия и уроците по близък бой с щик обаче докарваха курсантите до пълна изнемога. Понякога се провеждаха паради с музика. Но оркестърът се излагаше:

---

* Полтинник – 50 копейки (рус.). – Б. пр.

беше джазов ансамбъл, мобилизиран и преоблечен във военна униформа. Вместо да държи строевия ритъм, постоянно го избиваше на румба, което предизвикваше каскади от ругатни от страна на началник-школата. Парадите бяха прекратени след появата на немски разузнавателен самолет, който снима това зрелище.

Междувременно войната продължаваше там някъде. Първата представа за нея придобихме, когато на територията на школата от фронта пристигна за попълнение и привеждане в ред една разбита дивизия. Всички бяха учудени от това, че фронтоваците ядат лакомо, в огромни количества, перловката*, която оставаше в столовата. Курсантите в радиошколата бяха напуснали домовете си наскоро, все още бяха изнежени и придирчиви към храната. В началото някои не можеха да свикнат с армейската храна. Веднъж се събудих в три през нощта от някакво странно хрускане. Причината му се разкри в преддверието на входа: там стоеше Юрка Воронов, син на известен ленинградски актьор, и припряно поглъщаше пиле, доставено му от вкъщи от любящите родители.

Войниците от фронта бяха тихи, затворени. Стараеха се да общуват само помежду си, сякаш ги свързваше обща тайна. В един прекрасен ден дивизията бе строена на плаца пред казармата, а на нас ни заповядаха да се строим до тях. Шегувахме се, дрънкахме, гадаехме какво ще се случи. Изкомандваха мирно и доведоха двама, без колани. После капитанът взе да чете някаква бумага: тези двамата са осъдени на смърт за дезертьорство. И веднага, още преди да се опомним, автоматчиците ги застреляха. Ей така, без церемонии... Фигурките потрепериха и застинаха. Лекарят констатира смъртта. Закопаха телата в края на плаца, като

* Перловка – ечемичена каша. – Б. пр.

заравниха и отъпкаха пръстта. Разотидохме се в мъртва тишина. Както се оказа, разстреляните просто бяха отишли без разрешение до града – да видят близките си. За укрепване на дисциплината бяха организирали публичен разстрел. Всичко беше толкова просто и толкова страшно! Именно тогава в съзнанието ни настъпи промяна: за първи път ни стана ясно, че войната не е шега работа и ще засегне и нас.

През август нещата на фронта край Ленинград се влошиха, дивизията отиде на предни позиции, а заедно с нея, като попълнение – половината от нашите курсисти. Всички те скоро изгоряха в боевете. Ангелът хранител отново ме спаси: останах в другата половина. Започнаха бомбардировки. Особено ефектна беше първата, в началото на септември. В тишината на слънчевия ден във въздуха изведнъж се разнесе неизвестно откъде идващ тътен. Той все повече нарастваше и нарастваше, стъклата на прозорците затрепериха и всичко наоколо взе да вибрира. В далечината, в ясното небе, се появи армада от самолети. Летяха в строй, на различна височина, бавно, уверено. Край тях се взривяваха зенитни снаряди – подобно на късчета памук в синьото небе. Артилерията стреляше в суматоха, без ред, без да причинява вреда на самолетите. Те дори не маневрираха, не променяха строя, сякаш не забелязваха обстрела, летяха към целта. Отчетливо се виждаха жълтите краища на крилете и черните кръстове на фюзелажите. Ние седяхме в „цепнатините“ – дълбоки, специално изкопани ровове. Беше много страшно и аз изведнъж забелязах, че се крия под парче брезент.

Разтърсвайки земята, фугасните бомби се взривяваха в далечината. А върху нас се посипаха запалителни. Те разредиха обстановката: курсантите наизскачаха от укритията и се втурнаха да гасят огнищата на пожарите. Беше като нова увлекателна игра: запалката гори като бенгалски

огън и трябва да я напъхаш в пясъка. Гасне със съскане, изпускайки пара. Когато всичко свърши, видяхме кълба дим, които заемаха половината небе. Горяха Бадаевските хранителни складове. Тогава още не знаехме, че този пожар ще реши съдбата на милион жители на града, които ще загинат от глад през зимата на 1941 – 1942 година.

Бомбардировките станаха систематични. В двора на училището падна бомба, която разкъса на парчета няколко души, бяха разрушени сгради на съседните улици, в частност военната болница (там, където сега е ГИДУВ*). Носеха се слухове, че шпиони сигнализирали на немските самолети от покрива на тази сграда с помощта на огледало. Нощите прекарвахме в укритията, изкопани в двора. Отказаха водопроводът и канализацията. За два часа клозетите се напълниха с нечистотии, но началството бързо взе мерки: онзи, който знаеше два езика, бе принуден доста да се потруди, а на двора изкопаха примитивни нужници, като на село. Загубите от бомбардировките не бяха големи, страхът бе повече. Здравата се уплаших, когато бомба се взриви под прозореца и запрати по мен яко парче дърво, което изби черчеветата заедно със стъклата. Секунда преди това бях клекнал за нещо, дървото прелетя над главата ми и се удари в стената до мен.

В обстановката на всеобщо безхаберие немските агенти действаха свободно, като вечер осветяваха целите с множество ракети. Веднъж излетя ракета и от нашия таван. Но разбира се, не можаха да открият никого, защото всички, които бяха наблизо – петдесетина души, – се втурнаха да ловят ракетчика. Получи се тъпа и безрезултатна блъсканица.

---

* По времето на СССР – Държавен институт за усъвършенстване на лекарите, сега – Медицинска академия за следдипломна квалификация. – Б. пр.

В началото на октомври завършилите курса на обучение бяха изпратени на гара Левашово за полева практика. Там прекарахме един месец в бунгалата на артилерийското училище. Зимата бе ранна. Падна сняг, който не изчезна чак до пролетта. Практиката се заключаваше основно в седене на студа и радиовръзка между отделните групи курсанти. Свиквахме да мръзнем и гладуваме. Макар че още нямаше истински глад. С триста грама хляб дневно може да се изкара. Но ние събирахме жълъди, корени. Мечтаехме си да се озовем на дежурство в кухнята. И веднъж на първи взвод му излезе късметът.

Когато се прибра вечерта, този взвод почна да повръща върху втория взвод, който спеше на долните нарове: загубили навик, момчетата бяха преяли и разстроили стомасите си. Настроението обаче беше бодро. Продължавахме да се шегуваме дори по повод недостига на храна.

Левашово се намираше извън зоната на бомбардировките. Но веднъж, стоейки в караул край продоволствения склад, наблюдавах поредното въздушно нападение над Ленинград. Гледката бе потресаваща! Проблясъците от взривяването на бомбите, заревото от пожарите, разноцветните струи от трасиращите куршуми и снаряди, димните протуберанси, осветени от пурпурни отблясъци. Всичко това пулсираше, разтърсваше се, разтягаше се по целия хоризонт. Отдалеч се носеше глух, непрекъснат тътен. Земята потрепваше. Струваше ми се, че никой няма да оцелее в този ад. С мъка и ужас мислех за роднините, които се намираха там. На сутринта добрият завеждащ склада ми подари ЦЯЛ хляб. Изядох половината, останалото занесох на другарите. Помня как се напълниха със сълзи красивите кафяви очи на един от тях. Фамилията му беше, струва ми се, Мандел...